

AZ ÉPÜLETEK, KERTEK RÉGÉSZETÉRŐL

FÜLÖP ANDRÁS¹ – KOPPÁNY ANDRÁS²

Magyar Régészet 12. évf. (2023) 2. szám, pp. 37–42.

A Magyar Régészet Online folyóirat legutóbbi számában egy kitűnő áttekintés jelent meg Laszlovszky Józseftől a régésztudomány újabb korokkal való kapcsolódási pontjairól (LASZLOVSZKY 2023). Ebben többek között két olyan szakterületre is ráirányította a figyelmet, amelyek a műemléki kutatások családjába tartoznak, így szétfeszítik a régészeti korszakok felső időbeli határát képviselő 1711-es dátumot. Az egyik az „épületrégészet”, a másik a „kertrégészet.”

Kulcsszavak: épületrégészet, kertrégészet

Mielőtt a két kutatási terület vizsgálatát megtennénk, röviden ki kell térnünk magára az 1711-es korszakhatárra. Ennek kialakulását a szerző tudománytörténeti és európai kontextusba illesztve részletesen elemzi, és való igaz, hogy e dátum nálunk legfeljebb politikátörténeti szempontból értékelhető, de az anyagi kultúra vagy az építészettörténet vonatkozásában alig értelmezhető. A régészet időbeli lehatárolását a jogalkotó pusztán kényszerűségből kötötte konkrét dátumhoz, annak érdekében, hogy a régészeti lelőhelyek jogi definíciója valamilyen jól megfogható támpontot kapjon. Nyilvánvaló, hogy amennyiben pl. egy alföldi szántóföldön 17. századi, ún. vászonfazekak kerülnek elő – jóllehet, ma már e tárgytypusról is egyre többet tudunk (pl. LAJKÓ 2014, 418, 421) –, nem mindig lehetünk bizonyosak afelől, hogy egy 1711 előtti vagy utáni lelőhelyen járunk-e. Hasonló határesetekben nemcsak a jogszabály, hanem az azt alkalmazó szakemberek (kutatók, hatóság stb.) belátására, bölcsességére van szükség, hogy a megfelelő és arányos választ adja egy 1711 táján „billegő” lelőhely kérdésre. A jogszabályok amúgy sem adnak választ minden kérdésünkre, az általuk hagyott hézagokat mi magunknak kell kitöltenünk.

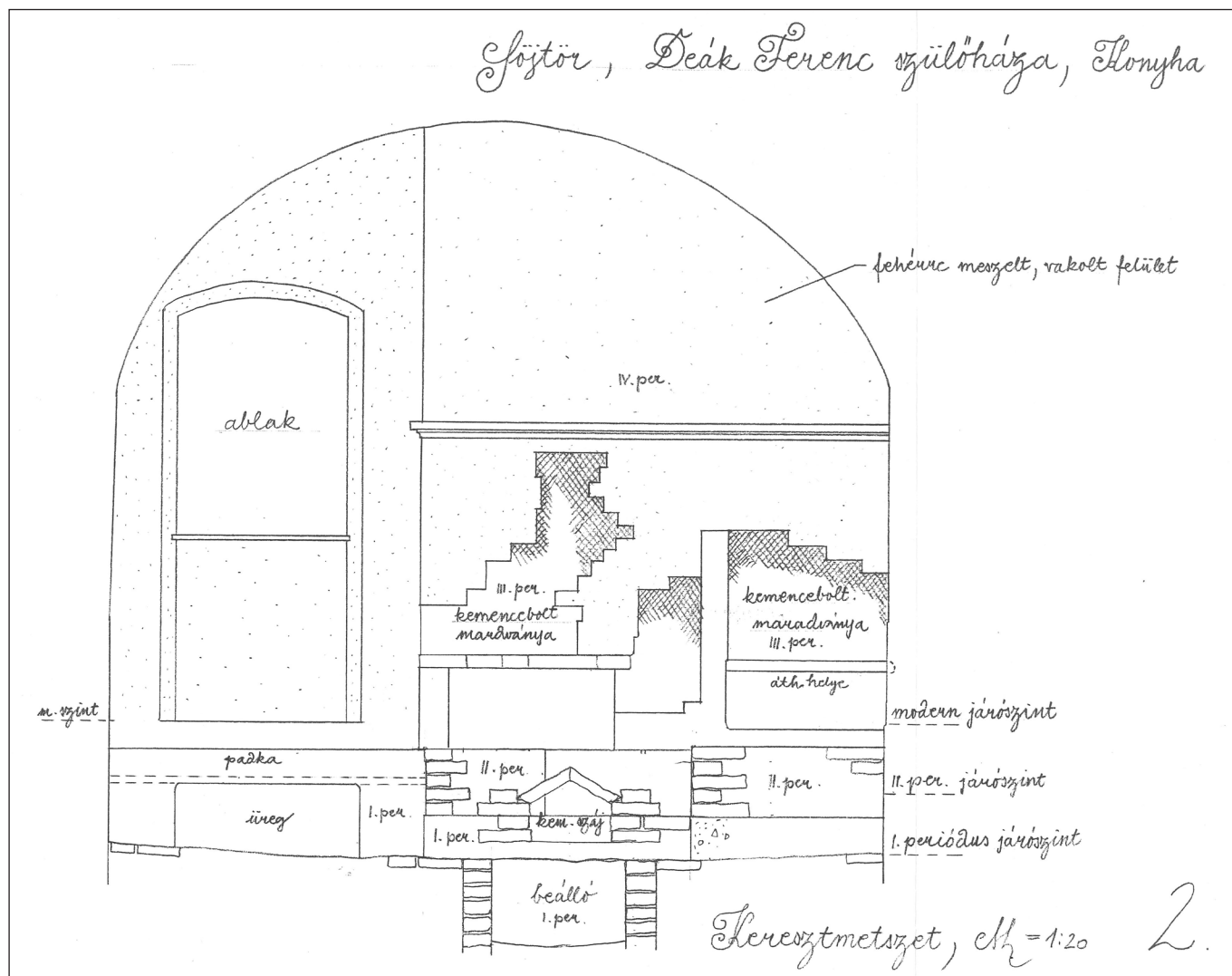
Az 1711-es korszakhatár mellett létezik egy térbeli, mégpedig „horizontális” határ is. A kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény ugyanis – e sorok írásakor – a régészeti örökséget „az emberi létnek a föld felszínén, a föld (...) felszíne alatt, (...) 1711 előtt keletkezett érzékelhető nyomaként” határozza meg. A lelőhely pedig nem más, mint ennek a részhalma, térbeli vetülete. A földfelszín nyilvánvalóan azért számít, mert ezáltal a terepbejáráson talált leletek alapján is lelőhellyé lehet nyilvánítani egy területet, függetlenül attól, hogy a régészeti rétegződés a földfelszín alatt milyen mélyen kezdődik. Városi feltárások esetén, ahol az „1711 előtti” rétegeket vastagabb újkori, sőt legújabb kori rétegződés is borítja, ezek eltávolítása a bevett gyakorlat szerint gépi földmunkával történik (ZSIDI 2011, 120).

1. kép: A söjtöri Deák-ház feltárt konyhája
(Koppány András kutatása, 2002)

¹ Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, e-mail: fulop.andras@mma-mem.hu

² Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, e-mail: koppany.andras@mma-mem.hu

2. kép: Sabján Tibor felmérése a söjtöri Deák-ház konyhájának falnézetéről (Koppány András kutatása, 2002)

Itt kell belemennünk az „épületrégészet” szó elemzésébe, amely előkerült a falkutatás módszertanát közelmúltban részletesen elemző tanulmánykötet szóhasználatában is (LÖVEI 2020, 42–44; RÁCZ 2020, 55; KOPPÁNY 2020, 169). Számunkra ebből most annyi a lényeges, hogy e közkeletű elnevezés sajnos túl tág, és elfed több lényeges részletet. Nem derül ki belőle ugyanis, hogy egy régészeti lelőhelyen előkerült pl. római kori vagy középkori épületmaradvány feltárájáról beszélünk-e. Egy régészeti lelőhelyként nyilván tartott, bármilyen (műemléki védeltséget nem élvező) épületen belüli régészeti feltárásról? Netán műemléki épületkutatásra (falkutatásra) gondolunk, amely a járófelület felszedésével és az alatta levő objektumok vizsgálatával jár egy régészeti lelőhelynek nem minősülő épületben (1, 2. képek)? Esetleg az épület mindkét védelmet élvez? Továbbgondolva Laszlovszky József gondolatmenetét, szakmai szempontból végső soron mindegy is, hiszen ugyanannak a területnek a különféle periódusairól beszélünk. Annak, hogy a járószint alatt vagy felette kutatunk-e, elvileg nem szabadna számítania, de még az 1711-es határnak sem, hiszen egyforma gondossággal kell eljárunk a feltárás és dokumentálás során.

Bizonyos szempontból azonban mégis van különbség. Kulcsfontosságúnak tartjuk, hogy a felszín alatti földfeltöltésekből, bontási rétegekből is származhat régészeti korú leletanyag. Márpedig annak állami tulajdona nem megkérdőjelezhető, a későbbi sorsuk (múzeumba bekerülésük, restaurálásuk, leltározásuk) pedig szigorúan szabályozott, arra jogosult intézmények (múzeumok, egyetemek, intézetek) dolga.

A földfelszín feletti falak, szerkezetek roncsolásos kutatása – falkutatás, restaurátori vagy faldiagnosztikai vizsgálatok, statikai feltárások – esetében azonban ilyesmi leletanyagra általában nem kell számítanunk. Annak ellenére sem, hogy a régészeti korú szerkezetek (felmenő falak, boltozatok stb.) is állhatnak

3. kép: Siklós, vár, keleti szárny, sematikusan jelölve a belső járószint emelése (Bartos György falkutatói megfigyelése, 2009)

ként álljon itt a siklói vár példája, (3. kép) ahol a keleti, 15. századi épületszárny első emeletének padlószintjét a 16. század elején megemelték közel fél emeletnyi magassággal. Ennek érdekében a gótikus ablakokat befalazták, a padlószintet feltöltötték, és ehhez igazodva egy új, magasabb, reneszánsz ablaksort alakítottak ki a későbbi első emeleti barokk ablakok helyén (BARTOS & CABELLO 2007, 84). A földszinti boltozat feletti földfeltöltés ennek megfelelően 15. század végi, 16. század eleji leletanyagot tartalmazott, de előkerült épített kályhaalap is. A hazai szabályozásból fakadóan viszont mindez az épületkutatás (falkutatás) keretében – sőt annak kivitelezés közbeni fázisában – került kihordásra; az más kérdés, hogy a művészettörténész falkutató tapasztalata „megmentette” a helyzetet. A fenti szituáció egyúttal arra világít rá, hogy a két munkamódszer az esetek egy kisebb részében teljesen szétválaszthatatlan. Nem más ez, mint a 19. század második felében alkalmazott „műrégészet” modern kori változata.

Véleményünk szerint tehát a régészet és a falkutatás elsősorban az „ingó jellegű” régészeti leletek prioritása miatt fejlődött két külön irányba, némileg spontán módon. Az még közös, hogy mindkét esetben a tulajdonos, építtető viseli a költségeket, de az eljárásrend ezt követően egész más: a régészeti feltárásnál a bejelentés, engedélyezés elsősorban az ásató intézményre ró feladatokat, a különféle műemlékes kutatások esetében viszont az építtető az ügyfél, ő teszi meg a bejelentést. A régészet esetében csak intézmények, az utóbbi esetben főként a „piacról” felkért, szakértői névjegyzékben szereplő magánszemélyek a kutatók.

Mindezzel nem állítjuk, hogy az „épületek régészete,” mint szókapcsolat, ne merült volna fel a hazai tudománytörténetben. Elég csak Dávid Ferenc művészettörténész 1977. évi megállapítására utalnunk, miszerint a falkutatás nem más, mint az „az épületek, az építészet régészete” (DÁVID 1977, 76). Az épületkutatás (falkutatás) ugyanis hasonló logika szerint működik, mint a régészet, abban a tekintetben, hogy a falakon is „rétegről rétegre,” azaz a legfiatalabb falfestésektől kezdve az idősebbekig haladunk (ezt ma jó esetben festőrestaurátorok végzik) (FÜLÖP 2020, 87; BOZÓKI & HARIS 2020, 124, 160). Ahol pedig nincsen értékes festés, ott a falszövet vizsgálata zajlik, pl. a későbbi elfalazás kibontásával a korábbi nyílásból stb. A régészet tehát ebben az értelemben inkább egy munkamódszert, gondolkodásmódot jelent. Nem más, mint szinoníma a „hámozással” történő kutatásra, csak nem elsősorban lefelé haladva, hanem a földfelszínhez képest 90°-kal térben elforgatva, a falon.

Az újkori műemléképületben történő kutatás másban is eltér az általános régészeti gyakorlattól. Annak barokk kori vagy klasszicizmus kori részleteit nem bonthatjuk el automatikusan – még dokumentálás mellett sem –, hogy alatta megnézzük a régészeti korút, ha a szóban forgó újkori részletek valamilyen szempontból értéket képviselnek. Ezek adják az alapját az építészeti helyreállításnak, amelynek kiemelten fontos vonása a megőrzés.

Mindezek után még jobban érthető, hogy a kívánt eredmény, nevezetesen a földfelszín alatti és feletti eredmények összekapcsolása – régészeti lelőhely és műemlék egyidejű kutatása – csak a kétféle (sőt több-

földfelszín felett, de ezek már a falkutató terepét jelentik, hiába nem választható el az értelmezésük a régésztől. Ami még fontosabb: attól, hogy régészeti korúak e felmenő szerkezetek, még nem válnak állami tulajdonná. „Szürke zóna,” amikor egy felmenő, újkori falazatban egy másodlagosan befallazott középkori faragványtöredék kerül elő. Minek számít ez? Régészeti leletnek? Műtárgynak? Ki kell emelni? Ha igen, hová kerül? Magángyűjteménybe? Múzeumba? Erre szerintünk nincs egzakt válasz. Még akkor sem, ha az adott faragványtöredék másik darabja ugyanott, a járószint alól, régészeti feltárás keretében kerülne elő, és a múzeumba szállítva régészeti leletként leltározna be.

Bármilyen furcsa, olykor a földfelszín felett is kerülhetnek elő régészeti objektumok. Illusztráció-

féle) szakember szoros együttműködésével, párbeszédével érhető el, ahogy ezt Laszlovszky József is hangsúlyozza (LASZLOVSZKY 2023, 44).

Érdekes, hogy akkor komplikáltabb a helyzet, ha az épületen csak az egyik fajta védelem áll fenn. Ez esetben pl. egy művészettörténész végzettségű falkutatónak kéne padlószint alatt „régészkednie” (műemléken és nem régészeti lelőhelyen), vagy fordítva: a régésznek kellene akár több emeletnyi, újkori periódusokat is magába foglaló épület építéstörténetét átlátnia, sőt kutatnia (régészeti lelőhelyen, ami nem műemlék). Mivel ilyen polihisztori tudás nem várható el senkitől, egyelőre nem marad más, mint mindkét szakmát kellően fogékonyra tenni a másik szempontjai iránt, amelynek egyedüli módja a másik munkamódszerét egyetemi képzésben bemutató oktatás. A régészek oldaláról ez a 18–19. század építészettörténetének bevonását jelenti az átadni kívánt ismeretanyagba. A terepre kerülő régésznek és falkutatónak egyaránt tudnia kell, hogy mikor kell a másik segítségét kérnie.

A szakmagyakorlás jelenlegi szabályai szerint régészből – a megfelelő műemlékes gyakorlat és különféle pontszámok összegyűjtését követően – lehet épületkutató (falkutató), azaz szerepelhet az ágazati minisztérium által nyilvántartott szakértői névjegyzékben műemléki épületkutató (falkutatás) szakterületen. Művészettörténész vagy építész viszont csak régész diploma mellett, ásatásra jogosult intézményben működve folytathat ilyen tevékenységet. Bár elméletileg előfordulhatna, hogy egy lelőhelynek minősülő műemlékben egy személyben tudná jogszerűen végigvinni az ásatást és a falkutatást, ilyenre a mostani szakértői és a (meglehetősen széttagozott) intézményi rendszerből kifolyólag nem tudnánk példát mondani.

A Laszlovszky József által emlegetett másik tevékenység a „kertrégészet” (LASZLOVSZKY 2023, 40). Ezzel az elnevezéssel hasonló a gond, mint az „épületrégészet”-tel. A régészet szó, mint láttuk, már „foglalt,” hiszen eleve feltételezi, hogy az 1711 előtti örökség megismerésére irányul, miközben a hazai sajátosságok között a kertek ásatása inkább a 18. századtól kezdődő emléktanyag kutatását takarja. Ha pedig az adott újkori kert alatt nyilvántartott régészeti lelőhely húzódik, ez félreértésre is okot adhat: „kertrégészet” címen bele lehetne ásnia a lelőhelybe is, a szigorú régészeti szabályozás megkerülésével. Ezért alkalmazza a jelenlegi jogszabály megkülönböztetésül a „régészeti módszerekkel végzett kertkutatás” kategóriát. Maga a módszer ugyan régészeti, a tárgyát azonban az 1711 utáni a „védett parkok” jelentik. Ez utóbbi egy gyűjtőfogalom, amibe nemcsak a műemlékként védett kertek, hanem – ezt sokan elfelejtik – újabban már minden műemlék telke is beletartozik.

Evidencia, hogy „védett parkoknál” „kerttörténeti dokumentációt” kell készíteni, amely az írott és képi forrásokból, a terepalakulatokból, kerti utakból, építményekből és a növényzetből levonható komplex tudományos anyag. Ezt megfelelő szakértői jogosultsággal is rendelkező okleveles tájépítészmérnökök vagy tájépítész és kertművészek készíthetik. A gond azonban az, hogy ma a régészeti módszerekkel való kertkutatást is csak ők végezhetik. Jóllehet régészeti órákat a képzés során is hallgatnak, ezek nem alkalmasak a módszer terepi, gyakorlati fogásainak elsajátítására.

Amikor egy „védett park” egyben régészeti lelőhely is, a helyzet egyszerűbb. Ilyenkor a régészeti feltárás felülírja a régészeti módszerekkel végzett kertkutatást, ennek ellensúlyozására az ásató intézménynek be kell(ene) vonnia történeti kertek szakértőt, aki az 1711-nél fiatalabb rétegek kontextusba helyezésére, az egykorú rajzi és írott forrásokból kialakítható felvetésekre hívja fel a régész figyelmét. E kései rétegek, objektumok dokumentálása, értelmezése a kertek helyreállításához elengedhetlen adatokat szolgáltat: rögzíti az újkori szinteket, a kerti utakat, azok alaprajzi és szerkezeti jellemzőit, ágyások, adott esetben kerti építmények elhelyezkedését. Erre az együttműködésre példa legutóbb több, a Nemzeti Kastélyprogramban megvalósult

4. kép: Az elbontott 18. századi narancsház maradványai a körmendi Batthyány-kastély kertjében (Hegyi Dóra & Nádai Zsófia próbafeltárása, 2017)

kertfeltárás, amelyek során régészeti lelőhelynek is minősülő parkokban a régész – az Előzetes Régészeti Dokumentáció (ERD) próbafeltárás fázisában – a kertstruktúra vagy kerti építmények várhatóan lényeges pontjain nyitott szondákat (pl. KLAGYIVIK & KOPPÁNY 2021). Már csak azért is, mert adott esetben később a várható kertépítészeti beavatkozás földmunkái is ott voltak várhatók (4. kép).

A másik variáció, amikor nem régészeti lelőhelyen, „védett parkban” a történeti kertek szakértőjének kellene régészeti módszerekkel végzett kertkutatást végeznie. Ilyenkor be kell vonnia régész szakértőt, aki – mondjuk ki őszintén – ténylegesen elvégzi magát a feltárást, de csak a táj- és kertépítész neve alatt. Nyilvánvaló, hogy amennyiben a kutatás során mégis régészeti korú objektumok kerülnek elő, úgy a terület a bejelentést követően régészeti lelőhellyé alakul.

Nem régészeti lelőhelyen is sor kerülhet próbafeltárássra. Ilyenekre a közelmúltban többször is láttunk példát (pl. HEGYI, KLAGYIVIK & NÁDAI 2017) (5. kép). Nagyberuházás esetén a kivitelezés közben végzett régészeti megfigyelés az utolsó fázis, amely során még ilyen jellegű adatokat lehet gyűjteni, de könnyű belátni, hogy sokszor nem kedvezőek ahhoz a feltételek, hogy ezeket jól lehessen dokumentálni. A nagyobb felületen való kivitelezés olykor a helyzet előnyére is fordítható, ha a munkák értő kertépítészeti művezetés mellett zajlanak, és a láthatóvá váló kerti utak stb. ismeretében a helyreállítást korrigálni lehet egy hitelesebb bemutatás érdekében.

Laszlovszky József cikkének legfőbb üzenete az, hogy a régészettudomány nem zárkozhat el az időbeli nyitástól. A szemléletváltás már elkezdődött. Az újkori épületmaradványok dokumentálása, sőt lehetőség szerinti megtartása egyre inkább teret nyer a középkori szakirányt végzett, fiatalabb régészgenerációk napi gyakorlatában, köszönhetően annak, hogy a „műemlékes” szemlélet fokozottabban jelen van az oktatásukban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bartos, Gy. & Cabello, J. (2007). A Perényiek és a siklói reneszánsz. In Fedeles, T. (szerk.), *Emlékkötet Szatmári György tiszteletére*. Egyháztörténeti Tanulmányok a Pécsi egyházmegye Történetéből III. Budapest–Pécs, 81–114.

Bozóki, L. & Haris, A. (2020). Struktúra és matéria Az építéstörténet „olvasása”. In Bardoly, I. & Haris, A. (szerk.), *A falkutatás elmélete és gyakorlata a műemlékvédelemben*. Régi Épületek Kutatóinak Egyesülete. Budapest, 121–168.

Dávid, F. (1977). A falkutatások szerepe a műemléki helyreállításokban. *Az Egri Nyári Egyetem Előadásai*. Eger, 73–82.

Fülöp, A. (2020). Jogsabályok, falak, kutatók. A falkutatás jogi hátterének két évtizede. In Bardoly, I. & Haris, A. (szerk.), *A falkutatás elmélete és gyakorlata a műemlékvédelemben*. Régi Épületek Kutatóinak Egyesülete. Budapest, 73–94.

5. kép: „Parasztház” a nádasdladányi Nádasdy-kastély kertjében, 1911-ben (a Szalon Újság nyomán); maradványait a próbafeltárás találta meg Hegyi Dóra és Nádai Zsófia (HEGYI, KLAGYIVIK & NÁDAI 2017)

Hegyí, D., Klagyivik, M. & Nádai, Zs. (2017). A nádasdlányi Nádasdy-kastély kertje. *Kastélykertek régész szemmel*. [Poszter](#).

Klagyivik, M. & Koppány, A. (2021). A körmendi Batthyány–Strattmann-kastély északi kertjének és díszudvarának kerttörténeti kutatása. *Műemlékvédelem* LXXV/5, 395-411.

Koppány, A. (2020). A régészeti ásatás és falkutatás kapcsolata. In Bardoly, I. & Haris, A. (szerk.), *A falkutatás elmélete és gyakorlata a műemlékvédelemben*. Régi Épületek Kutatóinak Egyesülete. Budapest, 169–180.

Lajkó, O. (2014). „Vászonfazék, cifra tányér, kormos kanta.” Adatok a Dél-Alföld 17. századi edénműveségéhez. In Simonyi, E. & Tomka, G. (szerk.), *„A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni.” Regionalitás a középkori és újkori kerámiában*. Opuscula Hungarica IX. Budapest, 417–436.

Laszlovszky, J. (2023). *Újkori és legújabbkori régészet Magyarországon?* Magyar Régészet. Online Magazin, 2023. tavasz (http://files.archaeolingua.hu/2023TA/Upload/Laszlovszky_H23TA.pdf)

Lővei, P. (2020). A falkutatási módszer vázlatos története Magyarországon. In Bardoly, I. & Haris, A. (szerk.), *A falkutatás elmélete és gyakorlata a műemlékvédelemben*. Régi Épületek Kutatóinak Egyesülete. Budapest, 11–50.

Rácz, M. (2020). Helyszíni épületkutatás, falkutatás – kitekintés Európára. In Bardoly, I. & Haris, A. (szerk.), *A falkutatás elmélete és gyakorlata a műemlékvédelemben*. Régi Épületek Kutatóinak Egyesülete. Budapest, 51–72.

Zsidi, P. (2011). Városi feltárás. In Müller, R. (szerk.), *Régészeti kézikönyv*. Budapest, 113–128.